

Miroslav Dučić*, Željko Marković**

VALORIZACIJA ZAPISNIKA SEDNICA RADNIČKOG SAVETA I ZBORA RADNIKA PRIVREDNIH SUBJEKATA, KAO ISTORIJSKIH IZVORA

Izvlaček:

Vrednotenje zapisnikov sej delavskega sveta in zbora delavcev gospodarskih subjektov kot zgodovinskih virov

Prispevek obravnava zapisnike sej delavskega sveta in zapisnike sej zbora delavcev kot zgodovinskih virov. Namera političnega miljeja in nepoučenih laikov, da je treba uničiti vse, kar je nastalo v obdobju samoupravnega socializma SFRJ, je povzročila povečano skrb za zaščito gradiva iz omenjenega obdobja. Izkušnje nam narekujejo potrpežljivost, le-ta modrost, modrost pa čas kot edinega sodnika. Samo čas bo pokazal, kako uspešni smo bili in kako pravilno smo ravnali. Na naši profesionalnosti je, da na podlagi izkušenj iz preteklosti predvidimo prihodnost. Zapisniki sej delavskega sveta in zbora delavcev morajo biti kot segment arhivskega gradiva, ki je nastal ob poslovanju gospodarskih subjektov, ohranjeni. Tok časa nas usmerja k njihovemu nadaljnjemu vrednotenju.

Ključne besede:

vrednotenje, samoupravljanje, arhivsko gradivo, delavski svet, zbor delavcev, SFRJ, gospodarski subjekt, podjetje.

Abstract:

Appraisal of Economic Entities' Workers' Council and Assembly Minutes as Historical Sources

The article discusses minutes of workers' council meetings and the minutes of workers' assembly meetings, as historical sources. The authors gave more attention to the problem of protecting archives from the period of self-management, both because of political milieu and inexperienced nonprofessionals' intention to ruin and devastate everything that originates from the self-managing period of SFRY. Experience always directs us to patience, patience to wisdom, and wisdom to time as the only judge. Only time will show how much we were successful and how properly we have acted. We have to be professional in order to predict the future using experience. Minutes of workers' council and workers' assembly meetings, as part of archives created by economic entities of SFRY, have to be preserved. The passage of time directs us to their further appraisal.

Key words:

appraisal, self-management, archives, workers' council, workers' assembly, SFRY, economic entity, firm.

OD IDEJE DO PRAVNE FORMULACIJE

Prvi saveti pojavili su se u Rusiji 1905. iz štrajkačkog pokreta kada su štrajk komiteti (pojedine grupe štrajkača) jednog mesta slali delegate u »sovjet« - koordinacioni kolektiv - koji je bio sačinjen od istih. Oni su se javljali, u raznim oblicima, ponovo u Rusiji 1917, zatim Nemačkoj, Italiji Španiji (dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog veka) i u Istočnoj Nemačkoj, Poljskoj i Mađarskoj

* Miroslav Dučić, direktor, Istorijski arhiv Užice, Dimitrija Tucovića 52, 31000 Užice, Srbija.

** Željko Marković, arhivist, Istorijski arhiv Užice, Dimitrija Tucovića 52, 31000 Užice, Srbija.

(pedesetih godina dvadesetog veka). Sama pojava saveta značila je, za tadašnje okolnosti, ogromno praktično otkriće u revolucionarnom radničkom pokretu.

Lenjinove proklamacije »sve vlasti sovjetima« na kraju su značile vlast boljševičkoj partiji. Samo iskustvo sovjeta u Rusiji je mnogoznačno: sa jedne strane postojali su oni u koje su mogli ući samo radnici i vojnici (kao u Kronštatu), dok su se u većinu sovjeta mogli birati vanjski »predstavници«, najčešće partijski ljudi (kao u Petrogradu i Moskvi). Zato britanska grupa Solidarity radije ističe fabričke komitete, koji su pre sovjeta bili otelovljenje direktne demokratije - kako su predstavljali želje radnika par excellence.

U Nemačkoj su saveti trpeli krvave transformacije, ali se njihova snaga dovoljno ocrtala pred sam poraz, kao i u Italiji (Gramši, iako u zatvoru, nije mogao a da ih ne unese u svoj program; Luksemburgova je učinila isto), pa se rodila struja koja je proklamovala - nasuprot boljševika i Kominterne - neograničenu vlast savetima, kao vlast radnicima, a ne partijama (»levi komunisti«: Pannekoek, Rühle, Gorter, Mattick, Korsch, Pankhurst itd.). U svetlu trenutne ekonomske situacije, ne samo na prostoru Balkana i bivših republika SFRJ već i u svetu, dobra je praksa napraviti osvrt unazad i pogledati koje nam iskustvo istorija ostavlja za sobom. Kako je već prošlo 20 godina od nestanka SFRJ i samoupravljanja, postoji vremenska distanca sa koje je moguće kritički posmatrati taj period i doneti izvesne zaključke.

Tokom konflikta sa Staljinom 1948. godine, jugoslovenske vođe su sve više kritikovale sovjetski model. Tvrdili su da se degenerisao u kapitalističku državu.¹ Državna preduzeća, po njihovom mišljenju, bila su samo preduslov socijalizma. Da bi se uspostavio ovaj model bilo je neophodno uspostaviti socijalističke proizvodne odnose, što znači uspostaviti samoupravljanje. Ako ne bi napredovali ka samoupravljanju, zaglavili bi se u birokratskom despotizmu.

Tada, 1950. godine, donet je Zakon o radničkom samoupravljanju. Ovaj zakon je normativno uredio samoupravljanje, a posredno je trasirao put decentralizaciji, a kako su već neki teoretičari države i prava navodili, polako je počelo podružtvljavanje države. Sve ovo bio je povratak slogana: »Fabrike radnicima!« i, zapravo, broj komiteta u fabrikama počeo je da se umnožava od 1949. godine.² Prvi korak je bio da upravnici odgovaraju pred savetom radnika preduzeća umesto državnim ministrima. Održalo se planiranje, ali su se godišnji planovi ograničili samo na ulaganja. Nivo zarade je bio određen na centralnom planu u skladu s kategorijama rada, ali je bila dopunjena bonovima koje je određivalo preduzeće. Ideja da se naprave radnički saveti i tako stvori »slobodni socijalizam«, kao originalno rešenje, nasuprot sovjetskom administrativnom socijalizmu, javila se kod Milovana Đilasa i Edvarda Kardelja.

Radnički saveti trebalo je da izrastu u stvarne snage samoupravljanja, u početku samo u većim preduzećima. 23. decembra 1949. godine doneto je Uputstvo o osnivanju i radu radničkih saveta, koje su potpisali Boris Kidrič i Đuro Salaj. Predviđeno je da radnički saveti aktivno učestvuju u svim najvažnijim pitanjima preduzeća. Kompletna promena privrede, uvođenjem samoupravljanja, nije naišla na jednodušno odobravanje u KPJ. Neki su smatrali da samoupravljanje dovodi u pitanje postojanje sindikata, a deo komunista je strahovao i od dezorganizacije, ali i od

¹ www.blog.udarnik.net: Michael Lebowitz, Pouke-jugoslovenskog-samoupravljanja.

² Radnički saveti su uvedeni u 215 jugoslovenskih preduzeća i to: 80 u Srbiji, 67 u Hrvatskoj, 39 u Sloveniji, kao i u nekim preduzećima u drugim republikama. Prvi radnički savet, od 13 članova, izabran je 31. decembra 1949. godine, u fabrici cementa »Prvoborac« u Solinu, kraj Splita.

gubitka svoje moći.

Za samu partiju izuzetno je bitan Šesti kongres KPJ. Glavni problem, kojim se kongres bavio, bio je uloga Partije u uslovima samoupravljanja. Kongres je održan od 2. do 7. novembra 1952. godine. Između ostalog, na njemu je osuđena blokovska podela sveta, agresivna politika i kolonijalizam. Podvrgnuta je kritici Staljinova revizija komunizma, a uvođenje samoupravljanja je okarakterisano kao preloman događaj u razvitku socijalističkih društvenih odnosa. U skladu sa tim, odbačena je uloga Partije kao neposrednog operativnog rukovodioca i naredbodavca u državnom i društvenom životu. Umesto toga, od Partije je zahtevano da postane avangarda radničke klase i države u celini i da svojim ubeđivanjem izbori usvajanje svoje linije ili stavove svojih pripadnika.

PRAVNI OKVIR NOVOG SISTEMA UPRAVLJANJA U PRIVREDI

Pravni okvir svim promenama dao je Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.³

Koje su to novine i kojim regulama su ostvarene, izneto je u samom zakonu, koji kaže da fabrikama, rudnicima, saobraćajnim, transportnim, trgovinskim, poljoprivrednim, šumskim, komunalnim i drugim državnim privrednim preduzećima, kao opštenarodnom imovinom, u ime društvene zajednice, upravljaju radni kolektivi u okviru državnog privrednog plana, a na osnovu prava i dužnosti utvrđenih zakonima i drugim pravnim propisima. Radni kolektivi ostvaruju ovo upravljanje preko radničkih saveta, upravnih odbora preduzeća, radničkih saveta i upravnih odbora viših privrednih udruženja, u kojima je udruženo više privrednih preduzeća.⁴

Radnički savet, kao predstavnik radnog kolektiva, bira i razrešava upravni odbor i vrši druga prava određena zakonom.⁵ Radnički savet preduzeća sastoji se od 15 do 120 članova. Broj članova radničkog saveta određuje se pravilima preduzeća. U preduzećima koja imaju manje od 30 radnika i službenika, ceo radni kolektiv sačinjava radnički savet.⁶

Radnički savet bira predsednika iz reda svojih članova. Predsednik radničkog saveta ne može biti član upravnog odbora.⁷

Radnički savet preduzeća:

- odobrava osnovne planove i završni račun preduzeća;
- donosi zaključke za upravljanje preduzećem i za ostvarenje privrednog plana;
- bira, razrešava i smenjuje upravni odbor preduzeća ili pojedine njegove članove;
- donosi pravila preduzeća, uz potvrdu upravnog odbora višeg privrednog udruženja, odnosno nadležnog državnog organa; raspravlja o izveštajima o radu upravnog odbora i donosi zaključke o odobravanju njegovog rada;
- raspravlja o pojedinim merama upravnog odbora i donosi zaključke o njima;

³ Službeni list FNRJ broj 43/50.

⁴ Osnovni Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, član 1.

⁵ Isto, član 3.

⁶ Isto, član 10.

⁷ Isto, član 20.

- vrši raspodelu onog dela akumulacije koji ostaje na raspolaganju preduzeću, odnosno radnom kolektivu.⁸

Proširenje i razradu uloge radničkih saveta, dao je novi Zakon o udruženom radu,⁹ koji iznosi da u ostvarivanju svojih prava radnici odlučuju na zborovima radnika, referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, putem delegata u radničkom savetu.¹⁰

Radnički savet odlučuje o iznošenju pitanja o kojima se sprovodi prethodno raspravljanje i saziva zbor radnika radi prethodnog raspravljanja.¹¹ Radnici na zboru radnika daju inicijative, predloge i mišljenja, usaglašavaju stavove u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima i drugih samoupravnih prava, utvrđuju smernice za rad delegacija i delegata.¹²

U radnim kolektivima su postojala dva načina odlučivanja radnika: lično izjašnjavanje i delegiranje. Radnici su ličnim izjašnjavanjem odlučivali kroz referendum, na zborovima radnika, potpisivanjem, odnosno davanjem posebnih izjava u pismenom obliku. Predlog akta, o kome su radnici odlučivali ličnim izjašnjavanjem, utvrđivao je radnički savet.¹³ Putem delegata u radničkom savetu osnovne organizacije, ostvarivao se drugi način odlučivanja.¹⁴

Novi Zakon o udruženom radu proširio je i precizirao ulogu radničkih saveta i dodelio mu ingerencije da:

- utvrđuje predlog statuta i donosi druge opšte akte kojima se uređuju odnosi u organizaciji udruženog rada;
- utvrđuje predlog smernica za plan osnovne organizacije;
- utvrđuje predlog elemenata za zaključivanje samoupravnih sporazuma o osnovama planova samoupravnih organizacija i zajednica i o zaključivanju dogovora o osnovama planova društveno-političkih zajednica;
- utvrđuje poslovnu politiku;
- donosi plan osnovne organizacije;
- utvrđuje mere za sprovođenje poslovne politike i plana osnovne organizacije;
- donosi odluku o davanju, odnosno uzimanju kredita u vezi sa tekućim oslovanjem u skladu sa planom osnovne organizacije;
- utvrđuje periodični obračun i završni račun;
- bira, imenuje i razrešava od dužnosti izvršni i poslovodni organ, odnosno članove tih organa u organizaciji;
- stara se o obaveštavanju radnika o pitanjima od interesa za njihovo odlučivanje i kontrolu u osnovnoj organizaciji;
- daje smernice i uputstva izvršnom organu i poslovodnom organu osnovne organizacije i vrši kontrolu nad njihovim radom;

⁸ Osnovni Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, član 23.

⁹ Službeni list SFRJ 53/76.

¹⁰ Zakon o udruženom radu, Službeni list SFRJ 53/76, član 461.

¹¹ Isto, član 462.

¹² Isto, član 464.

¹³ Isto, član 466.

¹⁴ Isto, član 473.

- utvrđuje program mera koje proizilaze iz programa opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, koje se odnose na osnovnu organizaciju i stara se o načinu sprovođenja tih mera.

Poslovi, koje vrši radnički savet, ne mogu se poveriti izvršnom i poslovodnom organu.¹⁵

Preduzeće ima tri organa: radnički savet, upravni odbor¹⁶ i direktora. Zakonski propisi o razgraničenju nadležnosti organa preduzeća su prinudno-pravni propisi. Stoga se oni ne mogu menjati ni odlukama organa samoupravljanja u preduzeću, ni rešenjima državnih organa.

FUNKCIONISANJE RADNIČKOG SAVETA I DELOKRUG RADA

Pravo podnošenja predloga da se pojedino pitanje stavi na dnevni red sednice radničkog saveta obično se priznaje: svakom članu radničkog saveta; upravnom odboru; direktoru; sindikalnoj organizaciji; određenom broju članova radnog kolektiva. Sednice se moraju održavati, po pravilu, najmanje jednom u šest nedelja.

Osim redovnih sednica, čije je održavanje i dinamika određena zakonom i pravilima preduzeća, mogu se održavati i vanredne sednice. Vanredne sednice saziva predsednik radničkog saveta, kada to smatra potrebnim, ili kada to zatraži jedna trećina članova radničkog saveta, upravni odbor, direktor ili sindikalna organizacija preduzeća. Predsednik radničkog sveta može, ako je to potrebno, pozvati na sednicu i pojedine stručnjake iz reda radnika i službenika preduzeća, da pruže stručno mišljenje ili druga objašnjenja članovima radničkog saveta o pojedinim tačkama dnevnog reda.

Pre prelaska na utvrđivanje dnevnog reda, obično se čita zapisnik prethodne sednice ili izvod, koji sadrži bitne podatke iz zapisnika. Nakon toga, prelazi se na utvrđivanje dnevnog reda. Posle toga, prelazi se na raspravu tačaka dnevnog rada, kako ga je radnički savet utvrdio. Na kraju rasprave o svakoj pojedinoj tački dnevnog reda, radnički savet donosi zaključak. Potrebno je da za prihvatanje predloženog zaključka glasa više od polovine prisutnih članova radničkog saveta, da bi zaključak bio donesen, odnosno da bi bio pravno valjan.

Kada je raspravljeno o svim tačkama dnevnog reda, predsednik zaključuje sednicu. O svakoj sednici radničkog saveta vodi se zapisnik. O vođenju zapisnika stara se predsednik radničkog saveta. Zapisnik sa sednice sastavlja se tako da se iz njega vidi, u svim bitnim delovima, rad radničkog saveta na sednici. Pored podataka o vremenu i mestu održavanja sednice, broju prisutnih i odsutnih i drugim opštim pitanjima, u zapisnik se naročito unose podaci o predmetima o kojima se

¹⁵ Zakon o udruženom radu, Službeni list SFRJ 53/76, član 495.

¹⁶ Isto, član 27: Upravni odbor preduzeća: sastavlja predloge osnovnih planova preduzeća; donosi mesečne operative planove; stara se o pravilnom poslovanju preduzeća; sastavlja predlog za unutrašnju organizaciju preduzeća i predlog sistematizacije radnih mesta; sastavlja predlog pravila o radnom redu u preduzeću i donosi mere za učvršćenje radne discipline; rešava o postavljenju službenika na rukovodeće položaje u preduzeću; donosi rešenja povodom prigovora radnika i službenika na rešenja o otkazu i unutrašnjem rasporedu na poslove; preduzima mere za unapređenje proizvodnje preduzeća; rešava o pitanjima radnih normi u preduzeću; rešava o proglašenju udarka i o racionalizatorskim i novatorskim predlozima; preduzima mere za stručno uzdizanje radnika i službenika preduzeća, kao i za njihovo pravilno raspoređivanje na pojedina radna mesta; stara se o pravilnoj premeni propisa o radnim odnosima u preduzeću, o platama, nadnicama i unapređivanju radnika i službenika, o zaštiti rada i socijalnom osiguranju, kao i o poboljšavanju životnih uslova radnika i službenika u preduzeću; donosi plan korišćenja godišnjeg odmora radnika i službenika u preduzeću; preduzima mere za zaštitu i pravilnu upotrebu opštenarodne imovine kojom upravlja preduzeće. Upravni odbor je odgovoran za izvršenje plana i pravilno poslovanje preduzeća.

raspravljalo, važnije izjave i predlozi, koji su u vezi sa pojedinim tačkama dnevnog reda stavljeni i zaključci koje je radnički savet po pojedinom predmetu doneo. Zapisnik potpisuje predsednik, zapisničar i overavatelj zapisnika.

Budući da podaci uneseni u zapisnik predstavljaju isključivo sredstvo za utvrđivanje zaključaka radničkog saveta, zapisnik sednice radničkog saveta je jedan od najvaljanijih dokumenta o radu preduzeća.

POMOĆNI ORGANI RADNIČKOG SAVETA

Postoje dve vrste komisija koje osniva radnički savet. Jednu vrstu osniva zbog proučavanja i pripremanja predloga za rešenje onih pitanja o kojima odlučuje sam radnički savet. Pored tih, radnički savet može osnovati komisije koje samostalno odlučuju o određenim pitanjima. One su samo pomoćni organi radničkog saveta, koji pripremaju rad radničkog saveta. Komisije se osnivaju kao stalne, ili kao povremene.

Stalne komisije deluju kao stalni organi radničkog saveta za pitanja iz određene oblasti delovanja radničkog saveta. Kao stalne komisije vrlo često se osnivaju: komisija za privredni plan i finansije, komisija za komercijalno-finansijska pitanja, komisija za plan i proizvodnju, komisija za proizvodnost rada, za premiranje, za tarife, tarifni pravilnik, za kapitalnu izgradnju i društveni standard, komisija za investicije, za kadrovska pitanja, za organizaciona pitanja, za zaštitu rada itd. Stalne komisije biraju se za razdoblje za koje je izabran i radnički savet, ali radnički savet može pojedinog člana ili čitavu komisiju izmeniti i pre isteka tog vremena.

Privremene komisije se osnivaju za rešavanje pojedinih pitanja i njihov rad prestaje čim izvrše zadatak zbog kojeg su osnovane. Tako, može se osnovati posebna komisija za zasnivanje i otkazivanje radnog odnosa. Ako radnički savet osnuje takvu komisiju, onda ona o poslovima zbog kojih je osnovana, odlučuje umesto radničkog saveta. Kao posebna, može se osnovati i disciplinska komisija, kao i komisija koja određuje koja su radna mesta zabranjena za rad omladine i žena.

Zapisnici svih komisija su zapisnici komisija radničkog saveta i kompletiraju sliku o radu preduzeća.

ZBOR RADNIKA I DELOKRUG NJEGOVOG RADA

Delokrug poslova, o kojima se odlučuje na zboru radnika, precizno su određeni statutima preduzeća.¹⁷ Tako se navodi da radnici u preduzeću na zboru radnika odlučuju o:

- donošenju samoupravnih akata, osim onih koje donosi radnički savet;
- predlaganju i utvrđivanju delegata za radnički savet, samoupravnu radničku kontrolu, disciplinsku komisiju, kao i o njihovom opozivu;
- utvrđivanju smernica i stavova za rad delegata;
- ostvarivanju određenih samoupravnih prava, dužnosti i odgovornosti;
- razmatranju rezultata poslovanja preduzeća;
- statusnim promenama;
- drugim pravima i dužnostima utvrđenim zakonom.

¹⁷ Imajući u vidu da su odredbe statuta preduzeća bile skoro unifikovane za sve privredne subjekte, navedeni primer iz statuta DP INEX »Zlatiborka« Sirogojno, može poslužiti kao obrazac.

PRAVNO-REFORMSKI OKVIRI NOVOG SISTEMA

Zakon o preduzećima iz 1989. godine, uneo je novine u tadašnji privredni sistem.¹⁸ Zakonom o preduzećima stvorena je institucionalna podrška za adekvatnije organizovanje upravljanja preduzećem. Radnički saveti i zborovi radnika, kao organi upravljanja, prestali su da postoje. Zapisnici sa zborova radničkog saveta i zbora radnih ljudi ušli su time u istoriju. Iako se od strane mnogih teoretičara tadašnjeg privrednog sistema sa rezervom uzima uloga ovih instituta u sistemu upravljanja, objašnjavajući da su njihove odluke imale samo savetodavni karakter, iznećemo neka naša zapažanja iz ove oblasti.

Jugoslovensko geografsko područje bilo je tokom devedesetih godina dvadesetog veka pozornica raznovrsnih privrednih, socijalnih, kulturnih i svih drugih istorijskih događanja. Privredni sistem, odnosno njegov upravljački vid, identičan za ceo ovaj prostor, pretrpeo je radikalne promene, različitog načina modifikovanja u pojedinim njegovim delovima.

Privredni sistem Jugoslavije, podložen kritikama, kako pozitivnim, tako i negativnim, ima jednu bitnu karakteristiku, a to je njegova jedinstvenost u svetskim razmerama. Nebitno koliko on bio uspešan ili ne, koliko je sam sebi dao osnova za urušavanje ili uzdizanje, ovde ćemo razmotriti aspekte njegovog značaja, kada je u pitanju arhivska građa koja je ostala kao produkt rada institucija tog sistema. S tim u vezi, pokušaćemo detaljnije da objasnimo zapisnike zborova radničkog saveta i zapisnike zborova radnika, iz ugla arhivistike.

Poslednji niz godina, na prostoru Republike Srbije, a što je karakteristično i za područja država koje su nastale nestankom SFRJ, primetan je u privredi fenomen svojinske transformacije bivših državnih, odnosno društvenih privrednih subjekata. U mnogo primera, neuspešan obrazac, po kome je do svojinskih promena došlo, doveo je do uvođenja stečajnog postupka za izuzetno veliki broj preduzeća. Za razliku od Republike Slovenije, gde je ovaj tok dao dosta pozitivnih rezultata, u drugim državama, a ovde se fokusiramo na iskustvo Republike Srbije, najveći deo preduzeća brisan je iz merodavnog registra nakon okončanja stečajnog postupka. Time je arhivska građa likvidiranih subjekata dospela za preuzimanje od strane nadležnih arhiva. Stanje arhivske građe i registraturskog materijala kod obrađenih pravnih lica, bili su tema stručnih radova mnogih arhivista. Nebriga kojoj su izloženi, doveli su do praktičnog uništenja dokumentacije, tamo gde je sačuvana - ona je nekompletna. Neretko, ni od poverenika Agencije za privatizaciju, pri kojoj posluje Centar za stečaj, nisu se mogli dobiti relevantni podaci o pravnom licu (godina osnivanja, statusne promene...), te se do istih dolazilo iz dosijea registratura pri matičnoj evidenciji koju arhiv vodi. Normativna delatnost tvorca fonda, podaci o osnivanju, normativni akti, zapisnici organa upravljanja, bili su meta uništenja pre privatizacije, nakon nje, kao i u toku stečajnog postupka. Ono što su odgovorna lica gledala da sačuvaju, bila je matična evidencija zaposlenih, podaci o zaradama i tehnička dokumentacija vezana za objekte, odnosno imovinu tvorca.

Zapisnici organa upravljanja, kao plod nebrige poslednjeg perioda rada registratura, gotovo su po pravilu smatrani za građu »komunističkog« perioda. Zbog toga je njihov značaj devastiran, omalovažen i oni su uništavani. Tako je novi

¹⁸ Zakon o preduzećima (Službeni list SFRJ, br. 77/88, 40/89 i 46/90); u Republici Srbiji mehanizam promena proistekao je iz propisa i drugih zakonskih normi: Zakon o osnovnim pravima iz radnog odnosa (1989. godina), Zakon o bankama i drugim finansijskim organizacijama (1989. godina), Zakon o društvenom kapitalu i Zakon o preduzećima iz 1992. godine.

lumper-proletarijat nastavio tradiciju pokreta Neda Luda (ludistički okršaj sa aždajama). Ovde ćemo napomenuti, kada su u pitanju iskustva užičkog arhiva, a i većine arhiva u Srbiji, da je arhivska građa pripremana za preuzimanje po inicijativi i aktivnosti samog arhiva i da gotovo nikada nije predata celovita i pripremljena od strane predavaoca.¹⁹ Zapisnici organa upravljanja, ovde konkretno zapisnici sa sednica radničkog saveta i zbora radnika, pretrpeli su prvi udar nebrige.

Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja određuju da se, i to u odeljku »organi upravljanja«, statut radne organizacije, pravilnik o raspodeli dohotka, pravilnik o radnim odnosima, pravilnik o raspodeli stanova i sredstava za stambenu izgradnju, pravilnik o zaštiti na radu, potom o protivpožarnoj zaštiti i obezbeđenju, o nagradama i pohvalama, o razvrstavanju privrednih delatnosti koje obavlja radna organizacija, ostali samoupravni sporazumi i normativna akta radne organizacije i organizacije udruženog rada, pravilnik o čuvanju poslovne tajne, čuvaju trajno.²⁰

U Listi se navodi da se zapisnici sa sednica organa upravljanja čuvaju trajno. Takođe, pod oznakom »trajno«, kao odrednicu za vremenski rok u kome će se čuvati, dobili su i zapisnici o izboru i konstituisanju organa upravljanja, poslovnik o radu organa upravljanja, zapisnici o sprovođenju referenduma i dr.

Arhivistička praksa nas upućuje na dvojne kriterijume kada je u pitanju određivanje roka čuvanja dokumenata koji su nastali u radu privrednih subjekata. Jedan rok je primenljiv dok privredni subjekat postoji, drugi rokovi se mogu odrediti kada dođe do likvidacije konkretnog privrednog subjekta i pohranjivanja njegove dokumentacije u nadležni arhiv. Arhivisti su u stalnoj obavezi da promišljaju o ovoj uputnici.

Danas, kada je evidentan prijem ogromnih količina arhivske građe likvidiranih privrednih subjekata, ovaj zadatak stavljen je pred njih u jednom aktuelnom momentu. Mišljenja smo da se razni pravilnici, kao nešto što se u praksi ponavljalo u identičnom vidu od stvaraoca do stvaraoca i što je praktično prepisivano, ne moraju u arhivu trajno čuvati, već se mogu izlučiti uz relevantne napomene. Ovakvi pravilnici bi se sačuvali kod uglednih stvaraoca i govorili bi o radu u konkretnim poslovima kod svih tvoraca fondova u navedenom samoupravnom periodu.

Na drugoj strani imamo zapisnike sa sednica radničkog saveta i zborova radnika. Najpre, oni nisu sačuvani u onom obimu koji bi bio zastupljen da je arhivska građa čuvana u skladu sa propisima. Nemoguće je pronaći primer da se granične godine tvorca fonda i granične godine primljene arhivske građe poklapaju. Takođe je nemoguće pronaći primer da se gornja i donja granica stvaraoca fonda poklapa sa gornjom i donjom graničnom godinom dokumentacije zapisnika sednica radničkog saveta i zborova radnika. Takođe, nastavljajući dalje ovo neslavno pravilo, nigde se ne poklapaju granične godine zapisnika sednica radničkog saveta sa zapisnicima zbora radnika. Znajući da je rad ova dva organa bio usko povezan, sigurno je da su posledice velike i o tome se mora voditi računa.

Slobodni smo da nakon dela analize ove provenijencije iznesemo sledeća naša mišljenja i zapažanja koja mogu, nadamo se, biti od velike koristi arhivistima prilikom obrade, sređivanja i valorizacije ove građe:

¹⁹ Pogledati rad *Prijem arhivske građe u postupku stečaja - između teorije i prakse*, *Arhivska praksa* br. 13, Tuzla 2010. godina.

²⁰ *Dosije fonda Fabrike kože i krzna »Partizanka« Užice*, *Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja*, str. 2. Navedena Lista je uzeta kao ugledni obrazac.

- Iskustva privrednog sistema bivše SFRJ jedinstvena su u svetskim razmerama.
- Arhivska građa nastala u promatranom periodu kod privrednih subjekata istovrsna je na prostoru bivše SFRJ.
- Ta i takva arhivska građa ima obeležje jedne celovitosti i nedeljivosti, kada je u pitanju geografski prostor bivše SFRJ.
- Arhivi u državama nastalim raspadom SFRJ čuvaju istorodnu arhivsku građu, koja im daje jake smernice za saradnju po pitanju čuvanja, sređivanja i objavljivanja iste.
- Zapisnici sa sednica radničkog saveta i zapisnici sa sednica zborova radnika su rariteti u smislu arhivske građe svetskih razmera.
- Stepennjihove očuvanosti nas usmerava da se prema njihovom čuvanju određujemo sa krajnjom pažnjom i oprežnošću.²¹
- S obzirom da je ova građa necelovita, da je jedan od najrelevantnijih izvornika koji govore o radu i načinu funkcionisanja, ne samo opserviranog privrednog subjekta, no i privrede lokalne zajednice, pa i šire, mišljenja smo da se zasad moramo držati odrednice iz Liste, koja opredeljuje ovu dokumentaciju za trajan rok čuvanja.
- Šta je to trajan rok? Jedno je posmatrati dokumenta u depou kod stvaraoca, jedno u depou Arhiva. Stoga smatramo da se za period od trideset godina od momenta likvidacije, kada je u pitanju konkretna građa zapisnika, ne sme uzimati u sumnju. Do tada se ova građa ne sme izlučivati. Po isteku tog roka bi se mogla izvršiti nova valorizacija samo kod manjih tvoraca, ekonomski manje bitnih subjekata. U slučaju eventualnog izlučivanja, preporuka je da se izvrši izlučivanje samo zapisnika zborova radnika. Potom bi se sačuvala ova vrsta dokumentacije samo kod uglednih tvoraca i ona bi se čuvala za period od pedeset godina. Potom bi se sukcesivno i ovde izvršila nova valorizacija. Nakon pedeset godina ono što se ne izluči, čuvalo bi se trajno.
- Smeštajni kapaciteti nas upućuju da se u Arhivima mora vršiti stalna valorizacija kroz izlučivanje arhivskih dokumenata. Pošto se ova vrsta građe pojavljuje kod svih tvoraca, raspravljaju se uglavnom ista pitanja i donose na isti način slične odluke, samo ugledni primerci bi ostali da govore u lokalnim okvirima o privredi samoupravnog perioda.
- U međuvremenu je preporučljivo da se tematski obrade konkretni zapisnici i objave radovi sa temama iz istih. Time bi se tragovi o njima sačuvali, izvornici ne bi bili »uništeni« u istorijskom smislu, jer ono na šta se radovi pozivaju može se naći u uglednim sačuvanim zapisnicima.
- Na kraju, nakon pedeset godina, čuvali bi se samo zapisnici onih privrednih subjekata koji su najbolje sačuvani, u kojima su sačuvani podaci o odlukama koje su bitno uticale na lokalnu privredu, a eksplicitno i na privredu šireg kraja.
- Preostali zapisnici činili bi jedinstven fond samoupravnog perioda i uputno je u nekom centralnom registru otvoriti inventarnu evidenciju istih.
- Zapisnici sa zborova radnika, kao niže institucije u upravljačkom pogledu,

²¹ U Republici Albaniji je osnovana jedna institucija, Generalna direkcija arhiva, koja ima glavni zadatak da izvrši valorizaciju arhivske građe nastale u radu bivših organa i organizacija iz komunističkog perioda. Ista direkcija je za mnoga dokumenta, koja su u operativnom vremenu imala oznaku »trajno« za vremenski rok čuvanja, odredila da mogu biti izlučena. Time je njihov istorijski značaj i uloga stavljena u jedan novi ugao posmatranja. (Pogledati: Eduard Zaloshnja, *Sinteza praktičnog rada valorizacije vezane za organizaciju poslova ekspertize dokumenata u arhivima, Arhivska praksa br. 13, Tuzla, 2010.*)

čuvaju se paralelno sa zapisnicima sa sednica radničkog saveta. Ovo stoga što usled nesačuvanosti, oni se paralelno dopunjuju i objašnjavaju rad jedni drugih, kompletirajući time opštu sliku.

- Istražujući kroz zapisnike sednica radničkih saveta, uočavamo da su se oni bavili i pitanjima koja izlaze iz delokruga privredne delatnosti preduzeća. Mnoga od tih pitanja imaju socijalni, kulturni, politički i drugi karakter. Nevezano od toga koliko su njihove odluke bile pravno-relevantne, govore nam svakako o socijalnim, kulturnim, političkim i drugim prilikama sredine.

Sve napred izneseno može i mora biti dopunjeno iskustvima drugih arhiva i arhivskih radnika, kao i istraživača i korisnika arhivske građe. Trend da bude uništeno sve što je u jednom periodu nastalo, namera da sve bude devastirano, predstavlja kulturnu katastrofu. Rušenje dokumentarne građe je rušenje mosta između vremenskih perioda. Određeni mostovi su infrastrukturna mreža prvog stepena, mostovi magistralnog značaja. Drugi su mostovi lokalnog saobraćajnog čvora. Treći su delovi staza na nekim mesnim putevima i brvnima preko reka. Rušitelji svih mostova nisu obično inventivni faktor društva, no njegov destruktivan momenat.

Nepokretno kulturno blago može se obnoviti (kuće, mostovi, kule, tvrđave, hramovi). Pisani dokument, kao kulturno dobro, jednom izgubljen, neponovljiv je. Ništa više nije original no pisan dokument. Zbog toga treba da smo i svesni svoje uloge, kao arhivisti, da od nas trenutno zavisi šta će biti sačuvano, više nego od bilo koga drugog.

SUMMARY

APPRAISAL OF ECONOMIC ENTITIES' WORKERS' COUNCIL AND ASSEMBLY MINUTES AS HISTORICAL SOURCES

We are witnessing the destruction of everything that is »communistic« in recent times. Cultural tradition, observed continuously, empirically instructs us, as archivists and cultural workers, to stand up for that we consider worth. The importance, which certain cultural properties possess, may be of wide or narrow intensity. Economic entities of SFRY have produced unique archives.

In our opinion, the minutes of the workers' assembly and workers' council, are properties of a great importance. Primarily because they are unique objects of the economy and a part of the exceptional economy net of SFRY and secondly, they deal with a unique economy model, and there are other various reasons. The archival workers have to be the barrier to the manner of extracting and destroying, which is noticeable at the very entity of economic activity and workers during bankruptcy.

Afterwards, the passage of time will give us the right to determine their further destiny, in peaceful circumstances and with more experience.